

**ÖTELEŞ, ZELİHA. 2018. SIRRU'L-ESRÂR VE TEDBİRÂT-I İLÂHİYYE: BİR
KARŞILAŞTIRMA. İSTANBUL: LİTERA YAYINCILIK**

Faik AYTEMİZ*

İslâm düşünce tarihinde zirve isimlerden biri olan İbn Arabî'de bütün konular onun insân düşüncesini anlatmak üzere ele alındığı söylenebilir. Onun insân anlayışı, insânın âlem içindeki müstesna yerini, onun kabiliyetlerini, yeryüzünde Allah'ın halifesi oluşunu ve bütün bunların kaynağı olarak da "ilâhî sûrete" göre yaratılmasını başlangıç noktası olarak, bütün konulardaki düşüncelerinin gayesi ve bütün tikel konular hakkındaki birikimin taşıyıcısı olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda değerlendirmesini yapacağımız eser, insânın küçük evren olduğu düşüncesine giden benzerlikler listesinin bir örneğini bulduğumuz Aristo'ya atfedilen Sırru'l-Esrâr ile "insân-ı kâmil" olma yolu ile "ideal devlet" idaresinin benzer şeyler olduğunun gösterilmesinde tasavvuf ve siyâset arasında farklı bir sentez ortaya koyduğunu belirten ve "yetkin insân"ın nasıl olması gerektiği sorusuna cevap veren Tedbîrât-ı İlâhiyye'nin karşılaştırılması açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan Zeliha Öteleş'in eseri giriş ve sonuç dışında üç temel bölümden oluşmaktadır. Yazar giriş bölümünde konu ve kaynaklar hakkında değerlendirme yapmakta ve çalışmanın gayesini açıklamaktadır. Öteleş, giriş bölümünde, çalışmanın amacının, yüzyıllarca felsefî literatüre mal edilmiş bir metin olan Sırru'l-Esrâr ile bu metnin eksiklerini giderme maksadı taşıyan ve tasavvuf sahasında vücut bulan bir eser olan Tedbîrât-ı İlâhiyye arasında siyâsî ve ahlâkî yönden bir mukayese yapmak olduğunu ifade etmektedir. İslâm düşünce tarihinde özellikle ahlâk ve siyâset eserlerine kaynaklık etmiş bir metin olan Sırru'l-Esrâr'ın İslâm düşüncesinin Hellenistik miras ile temas etmesi sonucu ortaya çıkan telif ve tercümelemlerden biri olduğunu belirten yazar, Sırru'l-Esrâr'daki dünyevî idareye mukabil olarak yazılan Tedbîrât-ı İlâhiyye'nin tasavvufî temaların felsefî bir motifle işlenmesine ve kavramsal dönüşümlerin görülebilmeye örnek teşkil ettiğini ifade etmektedir (s. 11-22).

Birinci bölümde yazar, Sırru'l-Esrâr'ın tarihsel sürecini, bu metne kaynaklık ettiği düşünülen birtakım iddialar ile Sırru'l-Esrâr'ın müellif ve mütercimi hakkındaki şüpheleri ve genel olarak metnin yapısını ele almaktadır.

Öteleş'in bu bölümde dikkat çektiği husus Sırru'l-Esrâr'ın müellifi ve mütercimi hakkındaki bilgilerin farklılığı problemidir. Aristoteles tarafından Kral olan öğrencisine -Büyük İskender'e- rehber olması için yazıldığı iddia edildiğini belirten yazar, eserin muhtevastaki zenginliğe dikkat edildiğinde geniş bir literatürden süzülerek oluştuğu ve zaman içerisinde başka şahısların da bu esere katkıda bulunduğu kanaatinin güçlendiğini söylemektedir (s. 23-27).

Bir kısa bir de uzun versiyonu bulunan Sırru'l-Esrâr'ın yüzyıllarca Aristoteles'in bir eseri olarak bilinmesi Yunan medeniyetine; eserde Hint kültür ve idaresine yer verilmesi Hint medeniyetine, İhvân-ı Sâfa ile benzer pasajlar taşıması İhvân-ı Sâfa risâlelerinden biri olduğu iddialarına yol açtığını belirten yazar, ancak eserin genel itibarıyla eklektik bir yapı arz ettiğini ifade

etmektedir (s. 34).

Sırru'l-Esrâr'ın hem İslâm'da felsefî ahlâkî doğrudan etkileyen bir eser hem de felsefe tarihi açısından önemli olduğunu belirten Öteleş, eserin İhvân-ı Sâfâ risaleleri ile birtakım benzerlikler taşıdığını, bu benzerliklerin sebebinin her iki eserin de Yeni Platoncu düşüncenin ana öğelerini taşıması olabileceğini belirtmektedir (s. 35-41).

Büyük bir bölümü devlet yönetimi ve kişisel sağlığa dair ilkelerin yer aldığı, ayrıca tıp, cevherlerin güçleri, astroloji gibi konulara yer verildiği eserde, siyâsî-ahlâkî yapı ve buna tesir eden ezoterik yapı iç içe bulunmaktadır (s. 44-47).

Kral, vezir, kâtip, elçiler, askerler ve komutanların sahip olması gereken vasıfların, vergilerde dikkat edilmesi gereken hususların ve adaletin nasıl sağlanacağına dair önemli tavsiyelerden birkaçını belirtmek gerekirse: Adalet kutsal bir erdemdir. Eşyanın meydana gelmesine de adalet sebeptir. Kral, yanındakilerden en faziletlisini elçi seçmelidir. Kral, saltanatın ve mülkün devamı için reâyânın taleplerini dikkate almalıdır. Tüm askerler, komutanlar ve ordu düzeni kralın bilgisi dâhilinde olup gizli kalmalıdır. Harp en son başvurulacak şey olmalıdır (s. 47-64).

İkinci bölümde ise, Öteleş, Batı düşüncesinde *Secreta Secretorum* adıyla bilinen Sırru'l-Esrâr'daki dünyevi idareye mukabil olarak İbn Arabî tarafından yazılan *Tedbîrât-ı İlâhiyye* eserini ele almakta, onun yoğun sembolizmini anlamaya çalışarak genel bir çerçeve çizmekte, bunu yaparken de Sırru'l-Esrâr ile benzerlik taşıyan mevzulardaki tasavvufî yoruma kısmen işaret etmektedir. Bu bağlamda, yazar *Tedbîrât-ı İlâhiyye*'de insan, halife ve imâm, insân ve evren, siyâsî ahlâkî yapı ve ezoterik unsurlar hakkında açıklamalar ve değerlendirmeler yapmakta ve *Tedbîrât-ı İlâhiyye*'ye yapılan şerhler hakkında bilgi vermektedir (s. 73-111).

Öteleş eserde, evrendeki kötü-fenâ ve mükemmel-lâtif şeylerin insandaki tezahürünü, siyâsî yapı ile ilişkilendirerek anlatmıştır. Ayrıca yazar eserde devlet yönetimi, varlık âlemindeki tedbir ve tasarruf göz önünde bulundurularak “şer’î ve “mânevî siyâset” anlayışını ele almıştır (s. 74).

Sırru'l-Esrâr'ın ana hatlarının, İbn Arabî tarafından tasavvufî açıdan ele alınarak incelendiği tespitinde bulunan yazar, Sırru'l-Esrâr'ın bir “siyâsetnâme” olması, hükümdar ve devlet idaresi ile ilgili terimlerin eserin genel muhtevasını belirlemesine sebep olurken, *Tedbîrât*'ta ise siyâsete dair kavramlar kâinat, insân-ı kâmil ve insân arasındaki benzerlikler işaret edilerek ele alındığını belirtmekte; İbn Arabî'nin, bir yandan İslâm dünyasında hükümdarlık makamında bulunan “halife”ye nasihat ederken, bir yandan da tasavvufî anlamda Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan “insân-ı kâmil”e işaret ettiğini, *Tedbîrât*'ın birey olarak insâna tekabül eden “âdem”in kendi kendini idaresini anlattığını, biyolojik insânın potansiyel olarak insân-ı kâmil olma yolunda neler yapması gerektiğini söylemektedir (s. 77-80).

Tedbîrât'ın ilk konusu insândır. İbn Arabî, insânın evrenin özü (özeti) olduğu vurgusu ile evrende olan her şeyin tertibinin insânın yaratılışında mevcut bulunduğunu; insânların toprak, hava, ateş ve sudan yaratıldığını belirtir ve akabinde insânın yaratılışında mevcut olan “dört unsur”u ayetlerle delillendirir (s. 81-82).

İnsânın küçük evren olduğu düşüncesine giden benzerlikler listesinin bir örneğini Sırru'l-Esrâr'da görüldüğünü belirten Öteleş, *Tedbîrât*'ta ahlâk ve siyâsetin iç içe bulunduğunu, “insân-ı

kâmil” olma yolu ile “ideal devlet” idaresinin benzer şeyler olduğunun gösterilmesinde tasavvuf ve siyâset arasında farklı bir sentez ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, mükemmel bir devlet yapısını sağlıklı bir insân vücudunun uzuvlarıymış gibi tasavvur eden İbn Arabî, “yetkin insân”ın ve “ideal devlet”in nasıl olması gerektiği sorularına cevap vermektedir. Bu bağlamda, halife olan rûha hitaben -aynı zamanda bu hitap dünyevî siyâsetin liderinedir- mülkünün (yönettiği beden uzuvları) hukukuna riayet edilmesi gerektiğini tavsiye eder. Halife, kendisine tabi olan emirlerinin vereceği kararların muhtemel neticelerini düşündükten sonra hükmünü icra etmelidir. İbn Arabî, memleket-i insâniyyede halifenin vezir, emir, kâtip ve her bir valinin şe’r (kanuna) mutabık işler yaptığı zaman onları ödüllendirmesini tavsiye eder... Halife olan rûh, veziri olan akıl üzerinde koruyucudur. Vezir olan akıl, halifenin tutan eli, gören gözüdür... Adalet vezirin/akıl şahsıdır. Himmet başıdır... (s. 82-95).

İbn Arabî nefsi üç kısma (nefs-i nebâtiyye, nefs-i hayvâniye ve nefs-i nâtika) ayırırken Aristoteles ve onu takip eden Müslüman filozofların tasniflerini benimsemekte; insânı beden, nefis ve rûh olarak üç unsura ayırmaktadır. Aristoteles gibi üç nefsten de bahseder. Fakat İbn Arabî aklî nefsi, akılla (düşünen aklın organı) bir tutmamasıyla Aristoteles’ten ayrılır. Cisim “küllî cismin”, nefis “küllî nefsin”, rûh da “küllî aklın” özel bir hâlidir... İbn Arabî nefsin temel yetilerini Aristotelesçi ve İbn-i Sinacı tarzda bitkisel, hayvânî ve insânî nefisler olarak sunmaktadır (s. 96-97). Sırru'l-Esrâr ve Tedbîrât-ı İlâhiyye arasındaki bunun gibi birçok benzerliğin, Aristo'nun İslâm dünyasına etkisine iyi bir örnek teşkil ettiğini düşünebiliriz.

Üçüncü bölümde yazar, Sırru'l-Esrâr ve Tedbîrât-ı İlâhiyye’deki yöntemi, hareket noktaları ve gayeleri, muhteva, kavramsal dönüşümler, siyâsî ve ahlâkî unsurlar ve ezoterik bakımdan karşılaştırmakta ve felsefî ifadelerin tasavvufî zemin üzerindeki yansımalarını göstermeye çalışmaktadır (s. 113-133).

Yazara göre Sırru'l-Esrâr siyâseti dünyevî bağlamda ele alırken Tedbîrât-ı İlâhiyye insânî siyâset tanımıyla konuya yeni bir boyut kazandırmaktadır. Ayrıca, siyâsetnâme tarzında yazılan bir eser üzerinden, tasavvuf yolunda ilerlemek isteyenlere hitap edecek bir eserin inşasının, siyâsete dair kavramların sembolleştirilmesi şeklinde olduğunu belirtmektedir: Kralın ruh, vezirin akıl olarak sembolize edilmesi gibi (s. 114).

Hareket noktaları ve gayeleri bakımından bakıldığında, Sırru'l-Esrâr’ın Aristoteles’i İskender’e yol gösterici nasihatlere yer verirken, Hind ve Fars bilgelerinin sözleriyle ifadelerini kuvvetlendirdiğini, Tedbîrât’ta ise İbn Arabî’nin ayet, hadis ve diğer kutsal kitaplardan alıntılarla ifadelerini zenginleştirdiği tespitinde bulunan Öteleş, her iki eserin ortak amacının en iyi idareyi sağlama yolunda yapılması gerekenlerin bilgisini verdiğini, idarelerdeki unsurlar farklı olsa da fonksiyonların benzer olduğunu, bu benzer fonksiyonlardan yola çıkarak dünyevî siyâsetin unsurları, beden cismindeki işleyişe uyarlandığını ifade etmektedir (s. 115).

Sırru'l-Esrâr’da yer alan siyâsî kurumların idaredeki rolü ve etkisi hakkındaki bilgilerin Tedbîrât-ı İlâhiyye’de soyutlanarak “çok katmanlı idare” şekline (verilen siyâsî mesajın tek, hitap edilen grubun muhtelif olması) dönüştüğü tespitinde bulunan yazar, kavramsal dönüşümlerin listesini vermekte, her iki eserdeki tanımlamaları karşılaştırmakta (melik, cömertlik vd), her iki eserde siyâsî ve ahlâkî tavsiyelerden örnekler vermekte ve karşılaştırma yapmaktadır (s. 119-125).

İki eserin genel yapısına bakıldığında kral, vezir, elçi, kâtip, vergi gibi siyasî yapılardaki

dönüşümlerin yanında, cömertlik, cimrilik gibi kavramların ele alınışında zaman zaman farklılıklar görüldüğünü belirten yazar, her iki eserde benzerlik ve farklılıklara birkaç örnek vermektedir: Her iki eserde adalet bahsi, idareci (halife/rûh/kral) konumunda bulunanların sahip olması gereken özellikler anlatıldıktan sonra ele alınmaktadır. Bu durum her iki eserin de özellikle adalet erdemine verdiği önemi göstermesi açısından kayda değerdir. Yine, Sırru'l-Esrâr'da adalet, yeryüzünün imarı için gökten indirilmiştir ve bu nedenle kutsal iken Tedbîrât'ta adalet, yeryüzüne Allah tarafından gönderilmiş bir ölçüdür. Her iki eserde de "Sultanın âdil olması zaman bolluğundan daha faydalıdır." sözü adalet anlamında kullanılır. Buna karşılık Sırru'l-Esrâr'da yer alan ve Sırru'l-Esrâr'ın özeti olduğu ifade edilen sekiz cümle Tedbîrât'ta yer almaz. Yine, fonksiyonel açıdan her iki eserde vezirin görevleri benzeşirken, sahip olması gereken özelliklerin anlatımı farklılık göstermektedir. İki eser, kâtibin önemi ve özellikleri hususunda benzerlikler taşırken, Tedbîrât'ta halifenin sicilliyatı nefsi külliyesidir. Tedbîrât, Sırru'l-Esrâr'dan farklı olarak kâtibin ve onun fillerini farklı sembollerle ifade eder, farklı manalar tevdi eder. Kâtibin kayıt altına aldığı nefsi külliyesidir. Kaynağı ise hazine-i Muhammediye'dir. Akıl, kâtip olan hayalin sağ elindeki kalem mesabesindedir. Her iki eserde, vergi alınırken tebaya güzel muamele edilmesi ve verginin siyâsetle alınması gerektiğinin vurgulanır. Çünkü tebadan alınacak vergiler mülkün devamı için gereklidir (s. 122-131).

Sonuç bölümünde yazar, önceki bölümlerde ulaştığı önemli sonuçların özetini sunmakta ve her iki eserin düşünce tarihindeki önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, karşımıza çıkan en temel bulgunun, çalışmanın felsefe-tasavvuf literatürleri arasındaki ortak mirasın anlamlı bir şekilde tekrar vurgulanmasına fırsat vermesi olduğunu belirten yazar, eserin yaygın kullanımının, apokrif-Aristoteles eserleri kategorisinde değerlendirilmeye başlamasından sonra azalmış olsa da Ortaçağ İslâm ve Batı düşüncesinde etki yapmaya devam ettiği tespitinde bulunmaktadır. Öteleş'in diğer bazı tespitleri şöyle: Her ne kadar İbn Arabî dünyevî siyâsetin tasavvufî yorumunu ele almış olsa da tasavvuf-felsefe ilişkisinin organik bağlarını bu iki eser arasında mukayese yapmak sureti ile görmek mümkündür. Öte yandan, düşünce tarihinde, eserler arasındaki irtibat ve sürekliliğin takibi, gelişen tarihsel süreci algılamamızda etkilidir. Tedbîrât'ta Sırru'l-Esrâr'ın muhtevasında yer alan mevzûlar ele alınırken kullanılan üslup eleştirel değil, konunun farklı bir çerçevede yeniden yorumlanmasından ibarettir. Ayrıca, Tedbîrât-ı İlâhiyye temel konularda Sırru'l-Esrâr'a bağlı iken vurgularda farklılık göstermektedir. Yine, her iki eser kozmoloji gibi teorik konuları, siyasî-ahlâkî ifadeleri destekleme noktasında araç olarak kullanmıştır. Her iki eserde adalet olgusu, sultanın/kralın herkese eşit davranması olarak algılanmaktadır. Siyâsî felsefenin konusu, sultana/krala yol göstermek, maslahata yardımcı olmak ve adaletten ödün vermemeye teşvik etmektir. Tedbîrât'ın siyâsî tezi, teorinin pratiğe adaptasyonları şeklindedir. Ayrıca, İbn Arabî'nin Tedbîrât-ı İlâhiyye'deki analogik tasnifi bir yönden özgündür: Tasavvuf ilmine ahlâk ve siyâseti de dâhil ederek geleneksel amelî-nazârî (teorik-pratik) tasnifi nispeten değiştirmiştir. İbn Arabî eserinde, sadece siyâsî felsefeyi yahut siyâset bilimini değil hükümeti insân tekâmülünün bir gereği olarak telâkki etmiştir. Son tahlilde, iki eser arasında nesnel (özde) bir çelişki betimleyebilirsek bile ortak yönleri ihmale gelir türden değildir.

Sonuç olarak, kitap bir taraftan Aristoteles'e nispet edilen Sırru'l-Esrâr'ın tarihsel sürecini ve metnin yapısını, diğer taraftan Tedbîrât-ı İlâhiyye'deki yoğun sembolizmi anlamaya çalışarak metnin genel çerçevesini başarılı bir şekilde sunmaktadır. Böylece, her iki eserdeki temel kavramların dönüşümünü göstermekte, her iki metnin kullandığı yöntemi tespit etmekte ve felsefî

ifadelerin tasavvufî zemin üzerindeki yansımalarını başarılı bir şekilde göstermektedir. Bunun sonucu olarak da, medeniyetler ve disiplinler arası yansımaların net olarak algılanmasına yönelik özellikle Ortaçağ siyâset çalışmalarına önemli bir katkı sağlamaktadır. Akıcı ve anlaşılır bir dille kaleme alınmış olan eser, konuların nispeten dengeli bir dağılımla başlıklandırılması ve tasnifi açısından da başarılıdır.